

insanın
aldanışı

İmam
GAZZÂLÎ

TASAVVUF
KLASİKLERİ

İÇİNDEKİLER

TAKRİZ VE TAKDİM:

DOÇ. DR. OSMAN NURİ KÜÇÜK.....	7
Gazzâlî'nin Düşünce Yapısı Üzerine	9
Eserdeki Üslûbunda Etkilendiği Düşünür.....	11
Kullandığı Hadislerle İlgili Tartışmalar.....	13
Eserdeki Üslûbu	15
Dinî ve Tasavvufî Anlayışı	18
Tüm Aldanışların Temeli.....	20
Dinî Aldanış ile İlgili Uyarıları	22
Aldanan Dindar Tipolojilerine Dair Uyarıları.....	24
Din Bilginlerinin Aldanış Konusundaki Eleştirileri.....	27
Bir Mülâhaza	32

ÖNSÖZ.....	35
------------	----

GİRİŞ.....	37
------------	----

1. BÖLÜM:

KÜFÜR EHLİNİN ALDANIŞI	39
Kâfirlerin Dünya Hayatıyla Aldanmaları.....	41
Şeytanın Kâfirleri Allah (c.c) ile Aldatması	42
Küfür Ehlinin Aldanış Sebebi.....	43
Aldanışa Düşmemek İçin: Tasdik ve Burhan.....	47

2. BÖLÜM:

ÂSİLERİN ALDANIŞI	49
Allah'ın (c.c) Affına Güvenip Amel İşlemeyi Terk Edenler	51
Günahları Daha Fazla Olmasına Rağmen Sâlih Amellerine Güvenenler.....	54
Sevaplarının Günahlarından Daha Fazla Olduğunu Zannedenler	55

3. BÖLÜM:

MÜMİNLERİN ALDANIŞI	57
İlim Ehli Kimseler.....	59
• İlmine Güvenerek Günah İşleyenler	59
• Nefislerini Arındırmayı İhmal Edenler	62
• Gurura Kapılarak Nefislerini Arındırma Yoluna Gitmeyenler.....	64

- Nefislerini Tam Mânâsıyla Arındırmayanlar 68
- Fıkıh İlmine Kendilerini Kaptıranlar..... 69
- Kelâm İlmine Kendilerini Kaptıranlar..... 71
- Toplum İrşad Etmekle Meşgul İken Kendilerini Unutanlar 72
- İrşad Adı Altında İnsanları Sapkınlığa Çağırınlar 74
- İnsanlara Zâhidâne Bir Hayat Öğütlerken Kendilerini Unutanlar..... 75
- Hadis İlmine Kendilerini Kaptıranlar..... 76
- Arap Dilbilimine Kendilerini Kaptıranlar 78

İbâdet Ehli Kimseler 79

- Namaz İbâdetinde Aldananlar 79
- Kur'an Okurken Aldananlar 81
- Oruç Tutarken Aldananlar 82
- İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırırken Kendilerini Unutanlar 83
- Kutsal Şehir Mekke ve Medine'de Yaşayıp Bunun Hakkını Vermeyenler 85
- Zâhidâne Bir Yaşam Süreerken Nefislerini Tezkiye Etmeyenler..... 86
- İbâdetleri İşlerken Önem Sırasına Riâyet Etmeyenler..... 88

Varlıklı Kimseler 89

- Hayrat Yaptırarak Kurtuluşa Ereceklerini Sananlar 89
- Hayratı Hâlis Niyetle Yaptırmayanlar ve İsrâfa Kaçanlar 91
- Yardım ve İyilik Yaparken Niyetleri Hâlis Olmayanlar 92
- Cimrilik Edip Harcama Gerektiren İbâdetlerden Uzak Duranlar 93
- Cimrilik Edip Sadece Zekâtlarını Edâ Edenler 94
- Vaaz ve Nasihat, Zikir Meclislerinde Bulunmakla Aldananlar 95

Tasavvuf Ehli Kimseler 96

- Görünüşte Tasavvuf Ehli Olanlar 96
- Lüks Yaşam Tarzlarıyla Birlikte Tasavvuf Ehli Olduğunu İddia Edenler.....97
- Erdiğini İddia Edip İnsanları Aldatanlar 98
- Hakikatini Kavrayamadığı Makamlara Ulaştığını İddia Edenler 99
- Dini Bir Bütün Olarak Yaşamayanlar..... 100
- Hizmet Adı Altında İnsanların Mallarına Göz Dikenler 101
- Nefis Tezkiyesiyle Uğraşırken Ölçüyü Kaçıranlar 102
- Seyr-i Sülûk Esnasında Gördükleri Fütûhâtın Büyüsüne Kapılanlar..... 103
- Vuslata Erdikleri Zannıyla Daha Öteye Geçemeyenler..... 104

GENEL DİZİN.....107

GAZZÂLÎ'NİN DÜŞÜNCE YAPISI ÜZERİNE

İnandığımız şeyleri sürü psikolojisine uyarak kabul etmeye çeşitli eserlerinde temas eden Gazzâlî, Allah'ın bir lütfu olarak hayatının erken dönemlerinden itibaren kendisinin taklitten uzaklaştığını belirtir. İnanıldığı şeyleri kör bir taklitle yapmak yerine çocukluktan beri her şeyin gayesini incelemeye ihtimam gösterdiğini, neden ve sonuçlarını inceden inceye araştırdığını belirtir. (geniş bilgi için bkz. *el-Munkız*).

Gazzâlî'nin görüşlerine ve İslâm düşünce tarihindeki yerine baktığımızda olay ve inançların görüntü ve akislerinden ziyade onların asıl yönü üzerinde duran bir deha ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Dehanın hemen her asırdaki ortak özelliği, olup biteni herkes gibi sıradan bir kabul ile ele almak yerine, olanların neden olduğuna dair derin bir merak ve bu meraktan türeyen sorulara verdikleri derinlikli ve sistemli yanıtlardır.

Gazzâlî, hayatındaki bazı olayların da bu özelliğini pekiştirdiğini kaydeder. Tahsilini bitirip memleketi Tus'a dönerken on yedi yaşında yaşadığı olay bunlardan biridir. Gazzâlî'nin de içinde olduğu kervan, yolda eşkiyâ tarafından soyulur ve Gazzâlî'nin notlarına da el konulur. Gazzâlî soyguncuların liderine notların onların hiçbir işine yaramayacağını, kendisinin ise bütün tahsil yıllarını bunları elde etmek uğrunda geçirdiğini

söyleyip notlarının iadesini ister. O kişi de “Notların senden alınınca bilgin kalmıyorsa gerçek bir âlim değilsin.” diye cevap verir. Gazzâlî eşkıyâ liderinden duyduğu bu cevabı bir uyarı kabul eder ve notlarındaki bilgilerini hıfzedip içselleştirir. Bu olay, Gazzâlî’nin kitaplara yönelik taklit bağımlılığını aşmasında önemli bir ikaz mahiyetindedir.

Yine orta yaş döneminde yaşadığı derin varoluşsal entelektüel krizde insan neye inanmalıdır; hakikat dediğimiz şey nedir; bilgi dediğimiz şey nedir; insan hakikati nasıl temellendirir gibi sorulara verdiği yanıtları Gazzâlî’nin bu özelliğiyle ilgili olarak sayabiliriz.

ESERDEKİ ÜSLÛBUNDA ETKİLENDİĞİ DÜŞÜNÜR

Gazzâlî bu eserinde hemen bütün insanların aldanışını ele alır. Küfür ehlinin yanında ibadet eden dindarlar, zenginler ve tasavvuf ehli kimseler de dâhil değişik grup ve kesimlerin aldanışını izah eder. İşlediği konulara baktığımızda görüşlerinde tasavvufun kurucu teorisyenlerinden Haris el-Muhâsibî'yi (ö. 243/857) takip ettiğini görüyoruz. Gazzâlî'nin ele aldığı bu konuları İslâm dünyasında *er-Riâye li hukukillah* (İlahi Hukuka Riâyet) adlı eseriyle müstakil başlıklar halinde ele alan ilk düşünür Muhâsibî'dir. *er-Riâye*'deki fıkıh ile aldananlar, ibadet ehlinin aldanışı, cedel ilmiyle aldananlar... vb. gırre (aldanış) bahislerini buna örnek verebiliriz.

Söz gelimi Gazzâlî'nin bu eserinde “müminlerin aldanışı” diye aldığı bölümün bir benzeri başlık olarak *er-Riâye*'de de yer almaktadır. Oradaki başlık ise “dindarların (deyyânin) aldanışı” şeklindedir. Muhâsibî'nin kullandığı dindar (deyyân) tabiri mümin tabirine göre daha isabetlidir. Zira dinî terminolojideki bazı nitelermelerin deyim yerindeyse kirlenmemesi daha uygundur. Dinî terminoloji göz önüne alınınca “mümin” teriminin bu tür bir kelime olduğunu söyleyebiliriz.

Bu açıdan Gazzâlî'nin bu eserindeki bahisler Muhâsibî'nin *er-Riâye*'sindekilere nispetle Gazzâlî'nin sistema-

tik düşünce yapısı ve derin gözlem gücü sayesinde akıcı ve daha anlaşılır biçimde ifade edilmektedir. Aldanış konusunu öncülü Muhâsibî tarzında ele alan Gazzâlî'nin konuları anlatma üslûbu Muhâsibî'den daha detaylı, anlaşılır ve her döneme hitap eder tarzdadır.

Eserdeki temel vurgu bakımından da Gazzâlî'nin Muhâsibî'yi çağrıştırdığını söyleyebiliriz. Muhâsibî'nin din ve ibadet anlayışında fazla ibadet ve tâat yapmaktan ziyade yapılan amelin kaliteli ve özenli yapılması esastır. Gazzâlî eserde temelde bu husus üzerinde durmaktadır. Söz gelimi fazla tesbihat yapmak yerine, kişinin dilini günahlardan korumasının daha akıllı ve kazançlı bir dinî tercih olacağını ifade eder. Dinin özünü eserleriyle tespit etmeleri yönüyle Haris el-Muhâsibî ve Gazzâlî'ye bütün İslâm düşünce geleneğinin ve bizlerin çok şey borçlu olduğunu söyleyebiliriz.

KULLANDIĞI HADİSLERLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Bilindiği gibi Gazzâlî ile ilgili tartışmalarda yer verilen konulardan biri, Gazzâlî'nin eserlerinde kullandığı hadislerin sıhhati mevzuudur. Bu tartışmalar sonucunda Abdurrahim b. Hüseyin el-İrâkî (ö. 806/1403), *İhyâ'*daki hadislerin durumunu ortaya koyan *Tabricu Ehâdisi İhyâ'* ismiyle müstakil bir çalışma yapmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bu esere müracaat edilebilir.

Burada şunu söyleyebiliriz: Gazzâlî, eserlerinin çoğunu uzlet halinde iken yazmıştır. Hadislere dijital arama butonlarıyla ulaşıldığı günümüzde Gazzâlî'yi bu tür ithamlarla yargılayarak eserlerindeki ana mesajdan bigâne kalmayı, yemek masasındaki bazı ayrıntılara takılıp masadan aç kalkmaya benzetebiliriz. İhyâ'daki hadislerin kaynaklarını veren İrâkî, sahih kaynaklarda yer almayan ve Gazzâlî'nin eserlerinde hadis olarak aktarılan rivâyetleri de aktarır. Ancak şunu eklemeliyiz: Gazzâlî'nin aktardığı rivâyetlerin hadis kaynaklarında yer almaması, bu rivâyetlerin ifade ettiği anlamın hatalı ve yanlış olduğunu göstermez. Bu tür rivâyetlerin o dönemde hadis olarak toplum belleğinde yer aldığını göstermesi bakımından dönemin kültürel ve dinî kabulünü gösterir mahiyetteki bir değerinden dahi söz edebiliriz. Gazzâlî'nin naklettiği bu tür rivâyetler, genellikle anlatılan konunun meramını ifade etmeye

yönelik aktarılan diğer sahih rivâyetlerle uyumlu bazı rivâyetlerdir.

Bu eserde de bu tarz rivâyetlere rastlanmaktadır. Söz gelimi “nefislerini tezkiye etmeyi ihmal edenler” başlığı altında aktarılan hadislerden çoğu, hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hadis diye aktarılan bu rivâyetlerden biri ise mevcut hadis kaynaklarında yer almaz. Konunun bağlamına uygun olarak hadis diye aktarılan şu rivâyet, anlatmak istediğimiz hususa bir örnek teşkil etmektedir. “Mal ve itibar sevgisi, suyun sebzeleri büyütmesi gibi kalpte nifakı yeşertir.” (s. 36) Görüldüğü üzere bu ifade, mana itibarıyla birçok âyet ve sahih hadisteki düşünce ile paralellik arz eder. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki bizler bu uyuma binaen mevcut rivâyete hadis diyemeyiz. Gazzâlî'nin bunu hadis olarak aktarması, rivâyetin en azından Gazzâlî'nin zihnindeki niteliğini göstermektedir.

ESERDEKİ ÜSLÛBU

Gazzâlî'nin diğere eserlerinde gördüğümüz gibi bu eserinde de dikkat çeken husus, ele aldığı konuları son derece sistematik bir tasnif ve açıklamayla ele almasıdır.

Aldanma konusunu ele alırken aldanmanın nasıl gerçekleştiğini, insanın kendini avutmak için kullandığı savunma mekanizmalarını ve bu mekanizmaları nasıl işlettiğini anlatarak konuyu enfüsî bir tarzda açıklamaktadır.

Her bir aldanış vesilesini âyetler ışığında açıklamaktadır. İnsanın aldanışına dair Kur'an'dan verdiği referanslar; değişen coğrafya, insan ve kültür paradigmalarına rağmen insanın dünyadaki aldanma yöntemlerinin değişmediğini göstermektedir. Gazzâlî bu anlamda diğere eserlerinde de gördüğümüz üslubu doğrultusunda insanın aldanışını ele alırken döneminin hususi, tarihsel ve yöresel kültüre ait öğelerini öne çıkarmak yerine hikmetli bir bilgelikle bu hususların her asırdaki neden ve sonuçları üzerine yazmaktadır. Eserlerinin asırlardır okunması bu üslûbuyla yakından ilgilidir.

Mi'yarü'l-ilm gibi klasikleşmiş bir mantık eserinin müellifi ve mantığın dinî ilimlerin öncülü olarak İslâm düşünce tarihine yerleşmesinde büyük katkısı olan Gazzâlî, bu eserdeki görüşlerini açıklarken mantıkî önermelerden de yararlanır. Kullandığı önermelerin tu-

tarlılığı yanında, verdiği örneklerle konuyu son derece anlaşılır bir biçimde anlatmaktadır. Söz gelimi neşep ve soy ile aldananların durumunu anlatırken verdiği şu örneği burada anabiliriz: “Babasının sâlih bir kimse olması nedeniyle Allah’ın azabından korunacağını sanan kişi, babasının yiyip içtikleriyle kendisinin doyacağını sanan kişi gibidir.”

Bu açıdan, anlattığı konularda okuyucuyu tereddüt içinde bırakacak âfâkî açıklamalardan ziyade, konuyu net anlatan ve okurun zihnindeki sorulara cevap veren net ölçüler verir. Söz gelimi Allah’ın affına güvenmek ve aldanış ilişkisi hakkında net bir ölçü vermektedir. “Allah’ın rahmetini ne kadar ummalıyız?” sorusuna şöyle cevap verir: “Bir şeyler ummak için önce çalışmak lazım. Çalışmadan ummak, bir çeşit aldanmadır.” (s. 27)

Gazzâlî’nin bu eserinde üslûbuyla ilgili dikkat çeken diğer bir husus, soyut konular anlatılırken verilen örnekler ile, konu müşahhas ve anlaşılır kılınmaktadır. Söz gelimi fıkıh ile aldananların anlatıldığı bölümde, fıkıhın dindeki yerinin bir alet ilmi dolayısıyla bir vasıta olduğunu belirtir. *İhyâ* adlı eserinde de bu konu üzerinde genişçe duran Gazzâlî, dinin tümünün bu sınırlı araç üzerinden kurgulanmasını ve sunulmasını ise şuna benzetir: Bu kişilerin durumu, hacca giderken yol için yanına aldığı eşyaları yolculuk esnasında satışa çıkaran kişinin durumuna benzer. (s. 44)

Gazzâlî’nin üslûbu yazı ve kompozisyon bakımından da son derece başarılıdır. Ele aldığı her paragraf; ko-

nunun giriş cümlesi, onu destekleyen örnekler ve yan fikirlerle geliştirilip nihayetinde konuyu özetleyen bir cümleyle bitirilmektedir. Bu da Gazzâlî'nin diğer eserlerinde de gördüğümüz yazmadaki imtiyazı ve tesiri ile ilgilidir. Söz gelimi Kur'ân'ın manasından ziyade harflerin mahreci üzerinde duranların aldanışını anlattığı bölümün nihai cümlesi bütün konuyu özetleyecek bir afiş gibidir: "Allah kelâmının asıl tadı manasındadır, telaffuzunda değil." (s. 56)

DİNÎ VE TASAVVUFÎ ANLAYIŞI

Temiz bir kalp sahibi olmayı bütün ibadetlerin ve dinin gayesi olarak görmektedir. Kalbi insan davranışlarının merkezi gören bir yaklaşımla konuları ele almaktadır. Aldanış olarak yer verdiği konularda bu husus mihenk taşı gibidir. Bu açıdan aldanış üzerinde dururken ibadetlerin toplumsal kabul ve kültürle oluşturulan teferuatından ziyade, dinin özünü oluşturan temiz bir kalp sahibi olmaya yaptığı katkı üzerinde durmaktadır.

Anlattığı konulardaki üslûbu ve din anlayışı bakımından selefi Hâris el-Muhâsibî'ninki (ö. 243/857) gibi ihlâsî önceler. Nicelik yönüyle amel artırımından ziyade, yapılan amelin kaliteli ve derinlikli yapılması üzerinde durur. Aldanışlardaki ortak husus, yapılanların ameldeki ihlâsî zedelemesidir. Anlatılanlar bu ortak noktada toplanmaktadır.

İbadetlerin sadece zâhiriyle yetinip nefis tezkiyesinin ihmal edilmesi durumunda dinin gerçek hüviyetiyle idrak edilemeyeceğini beyan eder. Bu açıdan referans ta bulunduğu hakiki dindarlar Bîşr-i Hafî gibi sûfî büyükleridir. Tasavvufî sayılabilecek bir tasnifle ilmi muâmele ve mükâşefe ilmi diye ikiye ayırmaktadır. Bilgi ile amel arasında olması gereken dengeyi de şu veciz ifadedeki ölçü ile belirtir: “Bilgiyle amaçlanan hikmeti ayakta tutabilmek için muamele ilminde de pay sahibi olmak gerekir.”

insanın aldanışı

İmam
GAZZÂLÎ

Şeytana insanları yoldan çıkarma izni verilmişken dünyanın bir aldanış yurdu olmaması mümkün mü? Onun işi; Müslümanı, âlimi, kâfiri, itaatkârı, âsiyi, câhili aldatmak değil mi? Bu yüzden aldanma da aldanmalar da türlü türüdür.

İmam Gazzâlî'nin kaleme aldığı *İnsanın Aldanışı* isimli bu eser ise aldanışa düşmüş kimseler için yazılmış bir manifesto gibidir. Gazzâlî, aldanan kişilerden bahsederek aldanma sebeplerine değinir, hangi toplumların aldanmakta olduğunu açıklar ve aldanma tehlikesinden korunmamız için hastalığı teşhis edip tedavisinden bahseder.

Doç. Dr. Osman Nuri Küçük'ün takriz ve takdimi; eserin İslâm düşünce geleneğindeki yerini, aldanışın değişmeyen ve ibret alınmayan tarih ve örneklerini gözler önüne serer.

Kısa ve anlaşılır açıklamalardan oluşan bu eser aldanışa düşmeyelim diye adeta elimizden tutup bizi aldanıştan uzaklaştırır.

ISBN 978-605-9901-29-1

9 786059 901291

₺ 10

#insaninaldanışı
#nefesyayinevi

